

INTERVIEW

Gertjan van Schoonhoven

Foto's Guido Benschop

‘Houd de staat goed in’ de gaten’

Historicus **Peter Romijn** (64) vindt dat je best vergelijkingen mag maken tussen deze tijd en de oorlog. De NIOD-onderzoeker publiceerde het boeiende overzichtswerk *De lange Tweede Wereldoorlog*.

Het is heel erg 5 mei in de Utrechtse jarendertig-laan waar Peter Romijn woont. Dat komt door de stralend blauwe meihemel die je zo vaak ziet op foto's van de bevrijdingsfeesten. En door de Nederlandse vlag aan bijna alle bakstenen gevels. Ook aan het huis van Romijn nabij het Wilhelminapark wappert – in een windje uit het noordoosten – het roodwitblauw. Dat zou normaal niet zo opvallen, maar nu wel.

Romijn, hoofd onderzoek van het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD) en hoogleraar Geschiedenis van de 20ste eeuw aan de Universiteit van Amsterdam, publiceerde net bij uitgeverij Balans *De lange Tweede Wereldoorlog. Nederland 1940-1949*, waarin hij vaststelt dat die oorlog voor Nederland niet vijf, maar tien jaar duurde.

Op 5 mei 1945, de dag dat de Duitse bezetting formeel eindigde, was Nederland in zijn visie dus pas halverwege het oorlogsdecennium. Wat valt er dan te vlaggen? Romijn, lachend, met zelfspot: ‘Ach, in deze buurt wonen allemaal ou-

dere, autochtone Nederlanders. Die vlaggen nog.’ Dan ernstig: ‘Het is waar, maar er viel op 5 mei 1945 natuurlijk wel dege-lijk wat te vieren. Het herstel van de onafhankelijkheid, van de vrijheid, het einde van de gevaren van de oorlog. De mogelijkheid om weer het heft in eigen hand te nemen. Bevrijding was voor het overgrote deel van de Nederlandse bevolking een echte bevrijding. Het zou gek zijn om dat niet te vieren. En wat zij toen vierden, dat herdenken wij nu. Daar zijn goeie redenen voor.’

Dit alles neemt niet weg dat 1945 in de ogen van Romijn geen ‘breuk’ is, maar een ‘scharnierjaar’. Wat de feestende Nederlanders in mei 1945 niet wisten, was dat de oorlogservaring door zou gaan, maar nu – als koloniale oorlog – in Nederlands-Indië. Deze oorlog was wel heel ver weg, maar toch ook voor velen in Nederland dichtbij: de brieven, dagboeken en fotoalbums in de archieven van het NIOD getuigen ervan.

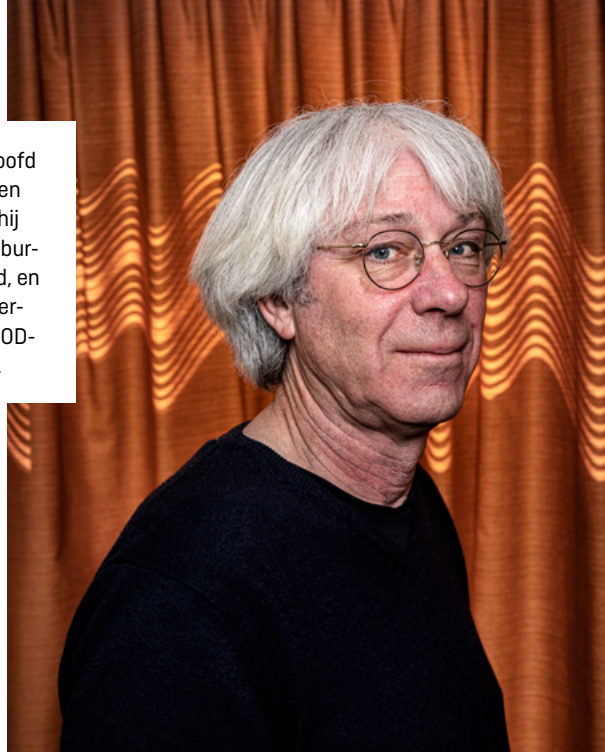
Romijn: ‘Wat voor veel Nederlanders na 1945 doorgaat, is het gevoel van gevaar op de achtergrond. Als burgers zelf niet in gevaar zijn, dan wel hun geliefden. Of de samenleving. Gevaar is de continuïteit van dat decennium.’ Zo zijn er tal van vormen van continuïteit tussen zeg maar de eerste en de tweede helft van die ‘lange Tweede Wereldoorlog’. Ook het uitzonderlijke geweld in Nederlands-Indië vloeit volgens Romijn rechtstreeks voort uit de oorlogservaringen van de eerste helft van het decennium.

Nederland was de oorlog ingegaan als een vreedzaam, ‘neutraal’ land dat binnen zijn grenzen geen geweld meer gewend was. In de oorlog – vooral vanaf 1943 – leerde het dat ‘geweld loont, ergens goed voor is’, zegt Romijn. Met die moraal trok het – in zijn ogen ‘misdadig’ slecht voorbereid – naar de kolonie.

Romijn zegt zijn boek te hebben geschreven als ‘werkboek’, als een nieuw ‘raamwerk’ om naar de oorlogsjaren te kijken. ‘Ga hier eens vanuit, en zie wat er gebeurt. Schiet er vooral ook op. Als een uitdaging aan anderen dus ook.’

De zaadjes voor het boek zijn geplant in het buitenland. In zijn contacten met historici aan het Remarque Institute in

Peter Romijn (1955) is hoofd onderzoek van het NIOD en hoogleraar. Ook schreef hij een standaardwerk over burgermeesters in oorlogstijd, en was hij met Hans Blom verantwoordelijk voor het NIOD-rapport over ‘Srebrenica’.

New York van wijlen Tony Judt, en met Duitse studenten en historici in Jena, waar hij in 2014 gasthoogleraar was. ‘Je gaat dan met vreemde ogen naar je eigen geschiedenis kijken. Dan gaat het je opvallen dat andere landen al bezig zijn met de verwerking van de oorlog – de aanpak van collaboratie en oorlogsmisdaden – als Nederland bezig is met wéér een oorlog.’ Die in Indië.

Het is zeker geen ‘warm’ boek. Eerder spartaans – het kennisdichte destillaat van een lange wetenschappelijke carrière in de oorlogsgeschiedenis. Nauwelijks anekdotisch. Het rangschikt en analyseert koel de chronologische ontwikkelingen van het decennium; voor knusse ‘eeuw-van-mijn-grootvader’-achtige notities is geen plek.

‘Ik wilde heel graag dat dit boek juist dit jaar zou verschijnen. Je weet dat er in het kader van 75 jaar bevrijding heel veel boeken uitkomen die lokaal of regionaal zijn, egodocument of microgeschiedenis. Waar volgens mij wel behoefte aan is, is een raamwerk. Niet gebaseerd op een constructie achteraf, na de oorlog, maar terug naar de basis. Hoe is het toen gegaan? Ik wil graag situaties begrijpen. En de opeenvolging van situaties.’

Het resultaat is een boek dat je aan de haren meeslept door die jaren zélf, zonder wijsheid, interpretatie en zingeving achteraf. Als NIOD-man weet Romijn als de beste hoeveel ‘herinneringspolitiek’ er op de oorlog is losgelaten, te beginnen door Loe de Jong, een van de geestelijk vaders van het instituut, en in 1945 de eerste directeur.

Daardoor herinneren we ons de oorlog als een nationaal verhaal van lijden, opstaan, strijden en – uiteindelijk – herstel. Maar dat is in sterke mate inkleuring achteraf: het ‘nationale verhaal’ van ná de oorlog, in het kader

van de wederopbouw. In Romijns boek krijg je door de koele rangschikking van de gebeurtenissen juist veel meer oog voor de gestage ontredde die zich van Nederland meester maakte.

Hoe burgers langzaam maar zeker ook het laatste vertrouwen in de autoriteiten kwijtraakten, hun oriëntatie, en vervolgens hun lot en hun leven in eigen hand namen. Vaak volkomen in strijd met de normen en waarden die dezelfde mensen vóór de oorlog aanhingen.

Romijn: ‘Nederland was voor de oorlog een volgzaam natie. Fatsoenlijk, kleinburgerlijk. Mensen hielden zich aan de wet en wat de autoriteiten zeiden. Maar toen in de oorlog de nood aan de man kwam, was het van levensbelang om de wet te ontduiken. En dat kon ook, moreel, omdat de Duitsers daarvan de schuld konden krijgen.

‘Er werd gestolen, zwart gehandeld, geliquideerd... zelfs dat werd gesanctioneerd. Niet iedereen in dezelfde mate, maar normafwijkend gedrag werd maatschappelijk aanvaard. Diefstal was geen diefstal meer. Bomen omhakken in parken – je denkt toch niet dat mensen vóór de oorlog bomen omhakten in een park?’

‘Ik zie dat als een vorm van omgaan met ontredde. Ontredde is alleen maar wanhoop. Omgaan met ontredde is proberen eruit te komen. Meedoen aan zwarte handel was een poging om overeind te blijven. Mensen staken elkaar daarin aan, vooral in de laatste maanden, de fase van de Hongerwinter.

‘Als je de verslagen leest van geallieerde commandanten die Nederland be-

vrijdden, valt je dat op: het ongedisciplieerde, schooierige gedrag van de bevolking dat ze waarnemen. Ja, weten zij veel. Die waren dwars door België gekomen, en daar hadden ze niet veel last gehad van de oorlogsomstandigheden. Dan komen ze in Nederland, waar het armoedzaaiers zijn die lopen te bedelen.

‘Nederland is echt door een heel rare periode gegaan in de laatste maanden van de oorlog. Ik denk dat veel mensen voortdurend bezig waren met de vraag: wat heb ik nog aan de waarden waarmee ik groot ben geworden?’

Romijn betoogt in zijn boek dan ook dat Nederland in dat oorlogsdecennium een ander land is geworden. Niet alleen ging het hardhandig ‘door de pomp van de wereldgeschiedenis’. Het verloor van de Duitsers, de Japanners én de Indonesiërs, raakte neutraliteit, onafhankelijkheid én koloniën kwijt. Het werd pas na de oorlog, dóór de oorlogservaring, een

overtuigde parlementaire democratie, die aansluiting zocht bij westerse bondgenootschappen. Eigenlijk, zegt Romijn, was er sprake van een complete *regime change* ten opzichte van vóór de oorlog, waarvoor de oorlogservaring werd gebruikt als legitimatie. ‘Fascinerend.’

Maar er veranderde ook definitief iets in de verhouding tussen burgers, en tussen burgers en ‘hun’ bestuur. Romijns boek lezend, krijg je het idee dat de naoorlogse individualisering toen begon.

‘Het is zonder meer waar dat er heel veel individualisering was, omdat iedereen op zichzelf was teruggeworpen. Ook de hokjesgeest van voor de oorlog – de verzuiling – werd doorbroken. Mensen leerden elkaar beter kennen door alle evacuatie en verplaatsingen. En de autoriteiten van die zuilen vielen ook nogal eens door de mand.

‘Mensen werden niet zozeer anti-autoritair van de oorlog, maar wel non-autoritair. Burgers zagen dat autoriteiten niet meer konden wat er van ze werd verwacht. Tot de april-mei-stakingen van 1943 lukt het de autoriteiten nog om de bevolking uit te leggen dat ze zich maar het beste kunnen aanpassen. Daarna slaat de vlam in de pan, en moet de repressie steeds verder toenemen.’

Er rust een zeker taboe op vergelijkingen tussen de oorlog en de coronacrisis, maar dat is aan Romijn

niet zo besteed. Hij wil niet speculeren over de vraag of ook deze crisis Nederland fundamenteel zal veranderen (‘Dat mag ik niet van mijn vak’), maar ziet zeker overeenkomsten.

‘Net als nu waren er allerlei beperkingen aan het sociale leven. En er was net als nu onzekerheid over de nabije toekomst. De horizon was vaag. Wanneer is dit voorbij? De hele vraag: waarop oriënteer je je in onzekere tijden, is ook nu aan de orde. Op je normale dagelijkse leven waarin je de weg weet? Heeft dat dan nog wel zin? Is dat niet eigenlijk alleen maar een soort verlangen dat de normaliteit weer terugkeert? Of oriënteer je je op de gevaren of juist op de mogelijkheden? Ook in 1941 zagen mensen kansen om

‘Burger zag dat autoriteiten niet meer konden wat er van ze werd verwacht’

hun leven een positieve draai te geven.

‘Mensen hadden permanent oriëntatieproblemen. Het einde van de oorlog werd al in 1941 voorspeld, toen in 1942. In 1943 ging het er dan eindelijk op lijken, maar toen duurde het ook nog ontzettend lang. Dat mentale aspect – waar richt ik me op, waar hoop ik op, weet ik iets waarop ik me kan oriënteren – dat moet uitputtend zijn geweest. Wat je ziet is dat mensen steeds meer van dag tot dag leven. Ook omdat ze zien dat er elke dag iets naars kan gebeuren, of hun leven op z’n kop kan komen te staan.

‘Aan de andere kant zie je juist maatschappelijke veerkracht, net als nu. De *civil society* is niet helemaal kapot gegaan in de oorlog. Je ziet aan het einde dat er informele noodverbanden worden gelegd, door notabelen die voedselhulp gaan verlenen. En dat blijkt te werken. Het is niet voor niks dat veel van die mensen na de oorlog carrière maken.

‘Naast ontredde zie je veerkracht. De oorlog heeft een *boost* gegeven aan het gemeenschapsgevoel. Hoe zorg je voor elkaar, hoe help je elkaar? Mensen zoeken daar actief naar als de nood steeds groter wordt. Ook nu zie je veel spontane acties om van de nood een deugd te maken. Dat is maatschappelijke veerkracht.’

Maar dat kan heel goed tijdelijk zijn. Het gaat goed zolang een grote meerderheid ervan overtuigd is dat de genomen

maatregelen het gemeenschappelijk belang dienen. ‘Mensen geloven erin als ze zien dat het werkt. Maar als ze zien dat het niet werkt, verliezen ze op een zeker moment hun geloof, zeker als de economische omstandigheden verslechteren. Vertrouwen in autoriteiten is geen sentiment, het is een rationele beslissing.

‘Wat niet helpt, is dat mensen elkaar niet meer als groep kunnen ontmoeten. Ik zit ontzettend veel in videovergaderingen, en ik word er horendol van. Het is niet echt een vervanging voor samen constructief ergens aan werken. Als je het onmogelijk maakt dat mensen echt onderling fysiek met elkaar in contact zijn, in groter groepsverband ook, alles wat inspireert en vrolijk maakt, als dat onmogelijk wordt, dan wordt ook het sociale leven lastig. Dan verarmt het op termijn. Dat zag je in de oorlogsjaren ook.’

En, zegt Romijn, houd die staat goed in de gaten. ‘Vooral de uitvoerende macht was aan zet. Dat zie je nu ook. Het is niet de staat die ons stuurt, maar de regering. De wetgever treedt terug, en als je niet uitkijkt de rechter ook. Dat moet niet te lang duren. Het is een kwetsbaar evenwicht. Een uitvoerende macht die zich niet gecontroleerd weet, gaat daar op een gegeven ogenblik gebruik van maken.

‘Alles wat met openbare orde te maken heeft, kan zich tegen je keren. Het belangrijkste voorbeeld is het persoonsbewijs. Dat is ingevoerd omdat de Nederlandse ambtenaren van Binnenlandse Zaken dachten: als wij nu maar intern de orde handhaven, dan hebben de Duitsers respect voor ons en hebben wij een onderhandelingspositie. Maar het werd een instrument van repressie.

‘De parallel is vooral – zeg ik als burger en niet als historicus – dat je op je hoede moet zijn als burger. Welke rechten je hebt, welke mogelijkheden en hoe die worden ingeperkt. En of je dat zelf redelijk vindt. En als je dat niet vindt, of je dat dan kunt uiten.

‘En het is belangrijk dat de wetten van kracht blijven en worden gehandhaafd. Noodwetgeving is op zich gerechtvaardigd, maar die moet altijd worden gebonden aan een termijn. En dat moet een afzienbare termijn zijn. Je moet gewoon weten wat de wet is, wat die toestaat en dat die eerlijk en fair wordt gehandhaafd. Daarom schrok ik echt wel dat de rechtbanken er een poosje mee ophielden, met hun werk. Uit nood. Toen dacht ik wel: verdorie, dit is heel zwaar.’ ●

‘Ik wilde graag dat dit boek juist nu zou verschijnen’